

За превантивната употреба на сила в междучовешките и международните дела

Добрин Тодоров

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ: В доклада се анализира проблема за превантивната употреба на сила като форма за недопускане на евентуални престъпления. За емпирична основа на изследването се използват както реалните събития в наскоро завършилата война срещу режима на Садам Хюсеин в Ирак, така и хипотетичните събития от филма на Стивън Спилбърг "Специален доклад". Разглеждат се идейните предпоставки на възгледа, оправдаващ превантивното наказание за потенциални престъпления. Защиства се схващането, че е нужно борбата срещу престъпността, включително тероризмът, да се води съобразно принципа за раздаване на правосъдие само за реално извършени престъпления, тъй като в противен случай предварителната употреба на сила се обръща срещу тези които я използват.

ABOUT THE PREVENTIVE USE OF VIOLENCE IN HUMAN AND INTERNATIONAL CASES

ABSTRACT: The paper analyses the preventive use of violence as a form allowing possible crimes. The real events of recently ended war in Iraq against the regime of Saddam Husein as well as the hypotetic events in Steven Spielberg film "Special report" have been used as an empirical basis of the research. The ideological prerequisites of the view justifying preventive punishment for potential crimes are discussed. The idea is defended that the fight against criminality including terrorism should answer the principle of administering justice for real crimes, otherwise the preliminary use of violence turns against those who use it.

За читателите на този текст предполагам не е трудно още от заглавието му да се досетят, че неговото написване е провокирано от завършилата война в Ирак и последвалата я окупация на страната. Един от основните мотиви за изложените по-долу размисли действително е този конфликт, но той не е единствен. Понякога е трудно човек да си даде съвсем ясна сметка какви точно събития са го подтикнали да разсъждава по даден проблем. Настоящият случай не прави изключение в това отношение. Има поне още един конкретен мотив за изкрystalизиране на оповестената в заглавието тема. Това е художествено произведение – филмът на Стивън Спилбърг "Специален доклад", посветен на предотвратяването на криминални престъпления в едно не толкова далечно бъдеще, отстоящо от нас на около половин век.

След подобен анонс е естествено да възникне въпрос: Какво свързва реална война, с всички съпътстващи я страдания, и една фикция, резултат от освободеното въображение на световнопризнат творец? Това, което според мен обединява войната в Ирак и филма на Спилбърг, е експлоатирането на една обща идея – превантивната употреба на сила като форма за недопускане на евентуални престъпления. И художественото произведение, и реалната война се базират върху разбирането, че ходът на историческите събития е *управляем*, и то по начин, позволяващ да се предотврати извършването на закононарушения. Този възглед е твърде стар, защото винаги са се намирали хора, които градят планове за изключване на злото от техния живот. Изходната им ценностна позиция се заявява като радикално хуманистична – да се съхранят човешкото здраве и живот, чрез неутрализиране на потенциални източници на заплаха за тях. Стремехът е да се парира злото в зародиш, като се ограничат носителите му. От тази

гледна точка каузата им изглежда безспорно справедлива, защото не допуска проявление на злите сили.

Героите от филма и от реалната война очевидно вярват, че страданията, които хората претърпяват във връзка с превантивните действия срещу злото, са несъизмеримо по-малки в сравнение с тези, които биха съпътствали разгръщането на силите на злото. За тях очевидно е безусловно валиден принципът "целта оправдава средствата". След като няма друг начин да се предотврати злото, да се защити свободата и наложи справедливостта, то трябва да се легитимира предварителната употреба на сила в междучовешките взаимоотношения.

Идейните предпоставки на този начин на мислене са отдавна известни от различни философско-исторически учения. Те могат да се формулират накратко по следния начин: 1/ световната история като цяло и частните човешки дела са управляеми според предварително създаден разумен план; 2/ нужно е да има "локомотив" на историята, т.е. лидер, който да я тласка в "правилната" посока; 3/ във всяка епоха съществува избрана сила - народ, класа, нация, партия, държава, съюз от държави, цивилизация и пр., която е призвана да "яхне" историята и да оглави движението на човешкия род във "вярното" направление; 4/ избраните актьори на световната историческа сцена, поради своето стопанско, технологично и политическо превъзходство, имат правото да реализират плановите си за раздаване на справедливост в световен мащаб.

При обосноваването на своето нападение срещу режима на Садам Хюсеин администрацията на САЩ и нейните съюзници използваша различни аргументи, но неявната им основа бяха гореизброените. Един от основните им доводи бе свързан с необходимостта да бъдат предотвратени бъдещи престъпни деяния на иракския диктатор, и в частност подкрепата му за терористични групи, атакуващи

мирните граждани от съвременните демократични общества. Именно от тази нужда, според тях, произтече превантивната война, която те водиха. Във филма на Спилбърг отново става дума за недопускане на престъпления. Според сюжета трима души, надарени с особена способност за прозрение в бъдещето, са впрегнати от полицията в борбата по предотвратяване на убийства в средата на XXI век. Както действията на реалните политици и военни, така и на измислените герои всъщност са мотивирани от едно и също, като че ли естествено, желание – да се изключат престъпните деяния от човешкия живот. Според тях постигането на тази цел оправдава изпреварващата употреба на сила по неутрализиране на вече идентифицирани, реални или потенциални, източници на насилие.

Във филма на американския режисьор се дава ясен и категоричен отговор на въпроса доколко приемлива е намесата на правоохранителните органи за недопускане извършването на най-тежкото престъпление. Големият творец отхвърля не само ефикасността на предлагания механизъм за предотвратяване на убийства на хора. Той посочва, че тази система се обръща срещу създателите си и им носи страдания, които те биха избегнали ако се въздържат от намеса в естествения ход на събитията. Но най-важното заключение от филма е, че не е дадено на когото и да е произволно да поеме ролята на съдия на себеподобните си. Още по-малко да им налага наказания за неконсумирани престъпления. Защото в противен случай сам се превръща в нарушител на моралните и правните норми.

Не толкова еднозначни са интерпретациите на резултатите от действията на т. нар. антитерористична коалиция в Ирак. Безспорно е, че бе унищожен един диктаторски, античовечен към собствените си граждани и агресивен към съседните държави режим, за който се твърди, че е притежавал оръжия за масово унищожение. Това стана сравнително бързо, но с цената на многобройни невинни жертви, предимно мирни граждани от местното население, и огромни материални загуби за нападнатата страна. По-важни обаче са идейните последици от тази война, доколкото мнозина я разглеждат като потенциален модел за бъдещи действия на международната арена, а и в ежедневните отношения между хората. Според ръководителите на страните, влизащи в "антитерористичната коалиция", поуката от войната е очевидна: злото трябва да бъде неутрализирано в зародиш, преди да се появи в максималните си измерения. И тук ролята на съдия, и заедно с това изпълнител на присъдата, по право се пада на най-могъщата в икономическо, политическо и военно отношение страна. В настоящата историческа ситуация това са САЩ. Изглежда, че това е безспорният извод, който правят за себе си победителите във войната и искат да го внушат на гражданите от страните, които не участваха във войната и я порицаха. Според тях неутрализирането на режимът на Саддам Хюсеин и опита за установяване на управление в Ирак, което се базира върху принципите на "западния" тип демокрация и спазването на човешките права, безусловно ще ги оправдае за техните действия, открито противоречащи на и международнопризнатите правни норми. САЩ и техните съюзници продължават да се самоуубеждават, че

проведената от тях локална война представлява успешна стъпка за решаване на глобалния проблем с тероризма. Настоящият световен лидер показва с поведението си как може безнаказано да бъде пренебрегната съществуващата система от международни институции, която е действително неефективна в борбата с новия тип заплахи срещу човечеството. Той категорично отрече бавните, плахи и безрезултатни опити на тези органи за неутрализиране на едно от потенциалните огнища на новата "социална чума". Според ръководителите на САЩ след 11 септември 2001 г. вече нямат оправдание проявите на мудност и нерешителност в сблъсъка с извършителите на терористични актове и техните помощници. От тази гледна точка войната в Ирак изглежда в техните очи, като далновидна проява на твърдост за унищожаване на една от базите на тероризма в световен мащаб.

Въпреки максимата, че победителите не се съдят, въпросите, които породиха войната в Ирак, продължават да са актуални. Изводите от този конфликт съвсем не са еднозначни, а резултатите от него получават различно тълкувание. Но всички разсъждаващи върху последиците от войната са единодушни, че тя направи света много по-различен, и може би ще послужи като *катализатор* за радикални промени в начина на действие на институциите, поддържащи световния правов ред. Друг е въпросът дали тя действително ще се превърне в доминиращ модел за справяне в бъдеще с подобни потенциални огнища на заплахи за човечеството. И тук особено важен изглежда дебатът за идейните основания на този начин на действие, въпреки нееднозначните му практически резултати в конкретния случай с Ирак. Оценката за резултатите от предприетите военни действия е още по-спорна, ако се вземат предвид и последвалите ги нови терористични актове в различни страни, които могат да се разглеждат като отговор на тези действия.

Често защитниците на отминалата война я оправдават като справедлива чрез позоваване на подобни прецеденти от близкото минало. Най-често те правят аналогия с войната на НАТО срещу режима на Слободан Милошевич в бивша Югославия. Тогава също бе употребена сила от войските на НАТО, с цел предотвратяване на хуманитарна катастрофа в Косово. Но този пример е неуместен, защото премахва принципната разлика между онзи конфликт и войната срещу режима на Саддам Хюсеин. При по-внимателно вглеждане в Косовската криза ще видим, че тя започна след извършване на реални престъпления срещу албанското население от страна на режима на Милошевич. Няколко стотици хиляди граждани бяха прогонени от домовете им в реален опит да бъде осъществено етническо прочистване. Интервенцията на войските на НАТО започна, когато въпросът за физическото оцеляване на тези невинни хора стана особено остър. Намесата беше осъществена, за да се прекрати геноцидът, т.е. да се осуети довеждането на престъплението докрай. С други думи казано, бе употребена сила за възпрепятстване на вече започнало и консумирано престъпление, а не за такова, което евентуално ще бъде извършено.

След наскоро завършилата война в Ирак мнозина побързаха да направят извода, че досега действалият международен правов ред е окончателно и безвъзвратно

компрометиран. Поддръжниците му са се провалили в своите опити да го защитят, защото не са могли успешно да приложат инструментите му за решаване на конкретния проблем със заплахата за мира, която представляваше режима на Саддам Хюсеин. Войната показала, че противниците му безцеремонно могат да го пренебрегнат, след като видят, че не могат да постигнат целите си в неговите рамки. Резултатът от нея е създаване на успешен прецедент, който ще доведе до фактическа отмяна на този ред. Изключва се по принцип възможността за реформирането му.

Подобни твърдения днес изглеждат твърде спорни, но те показват колко дълбока е кризата, в която е изпаднала световната общност. Ако иска да бъде единна, тя няма да може дълго да отлага радикалните реформи на институциите, чрез които действа за отпор на световния тероризъм. Но един от основните проблеми, които възникват при преформулирането на правилата в международния политически живот, е утвърждаването или отхвърлянето на принципа за превантивна употреба на сила. Иначе казано, въпросът е дали поведението на САЩ и съюзниците им във войната с режима на Саддам Хюсеин, ще бъде превърнато в общовалидна норма на новия световен ред. Той обаче не може да бъде автоматично решен чрез позоваване на относително успешен прецедент, тъй като в случая с Ирак успехът на войната съвсем не е безспорен. Защото зад него стои сериозен морален проблем, а нравствената необходимост, както е прозрял преди повече от два века големият немски мислител И. Кант, не може да се гради върху отделни емпирични примери. Или хората отново се сблъскват с прастарите въпроси за престъплението и възмездие, греха и начините за изкупуване на вината, за наказанието и този, който има право да го налага и изпълнява.

нес пред човечеството за пореден път застава дилемата дали да изчака извършването на злото, и тогава да го накаже, или да го предотврати чрез действия за неговото неутрализиране. Както често е било досега, изкушението да бъде избрано второто решение е голямо. Съвсем естествено е желанието на хората да си спестят страданията, дори ако затова е нужно да се употреби възпираща сила. Нерядко в миналото този стремеж е надделявал както у отделни индивиди или групи, така и у държави. В повечето случаи обаче, той е бил подтискан и преодоляван. Не е случайно, че в цивилизования свят обикновено е надделявал възгледът за недопускане човешкото право да се гради върху принципа на превантивното наказание. Като техен фундамент е възприета максимата "невинен до доказване на противното". Нещо повече, тя се прилага последователно и към извършилите реални престъпления в миналото, ако те вече са изтърпели наказанията си за тях. Като имам предвид не само дълготрайната традиция от прилагането на този принцип, така и безусловната му нравствена справедливост, смятам, че той не бива да се отхвърля и занапред. Разбира се, трябва да се отправят обосновани критики към институциите, които са призвани да го прилагат. Те не само са тромави и неефективни в усилията си да противодействат на съвременната престъпност, и в частност на тероризма, а нерядко фактически отказват правосъдие за закононарушителите. Но тези оправдани упреци не са основание да се

разрушава фундаментът на демокрацията, правовата държава и човешките права. Заради зле функциониращия механизъм по защита на тези безспорни ценности не бива с лека ръка да се поставят на изпитание самите те.

Разбира се, илюзия е да се мисли, че промените в устройството на международните институции за поддържане на сигурността, ще бъдат бързи и безпрепятствени. Мнозина са заинтересувани от запазване на статуквото, като далеч не всички от тях са престъпници. Не са много вярващите, че изобщо би могъл да бъде реформиран в обозримо бъдеще световният правов ред. Създаването на общоприети и ефективно прилагани инструменти за противодействие на локалната и глобалната престъпност, включително тероризма, очевидно ще бъде бавен и мъчителен процес. Той изисква както търпение и готовност за компромиси, така и решителност. Нужни са продължителни усилия и рутинна работа за кодифициране на заплахите и алгоритмизиране на действията срещу тях. Всичко това иска воля и убеденост в правотата на изконните ценности на модерната цивилизация. В противен случай на изпитание ще бъдат поставени нравствените темели на човечеството.

Изборът на другата алтернатива не веща нищо добро. Той би означавал налагане със сила на наказания за потенциални престъпления, вместо последователни и търпеливи действия за тяхното предотвратяване. Резултатите от него не е трудно да бъдат предвидени. От една страна, създаване на масова параноя у хората, включително държавните ръководители, подклаждана от подозрения и страхове от мними или реални врагове. От друга страна, засилване на агресивността, предизвикана от очакване за внезапно нападение от множество потенциални източници. На трето място, развихряне на мнителност и предполагагане у всеки различен човек или страна, на престъпни намерения. И не на последно място, отказ от прибегване до услугите на легитимните правоохранителни органи, т.е. налагане на самоуправните действия като способ за решаване на спорове.

Това са само някои от логичните следствия от разрушаването основите на досега действащия морален и правов ред както в национален, така и в световен мащаб. Може би днес те изглеждат все още пресиления на мнозина, но появата им може да се предскаже без голяма вероятност за грешка, още повече, че техни симптоми вече се наблюдават. Дори да бъде оспорена тяхната поява в крайните им форми, би било форма на късогледство отричането на самата болест, чиято проява те са. Друг е въпросът, че намирането на лекарство, което да спре развитието на болестта, няма да е лесно и бързо.

Път за преодоляване на настоящата идейна и институционална криза на моралния и правовия ред в локален и глобален мащаб може да се търси в различни посоки. Освен откриването на радикално нови механизми за действие, хората би трябвало да се отърсат от илюзиите си. Струва ми се вече без колебание може да се констатира крахът на опитите за управляване на историята от привилегирани нейни субекти. Никой не бива да се вживява в ролята на Твореца, който наказва дори за злите им помисли част от хората, а други награждава още приживе заради техните усилия да предотвратят злото чрез употреба на сила.

Като по-конкретна насока за търсене на изход от очертаната по-горе кризисна ситуация ми изглежда опитът на човечеството за неутрализиране на отклоняващите се от правилата на общежитие душевноболни хора. Изолирането на особено агресивните от тях в специални заведения е начин за предотвратяване на престъпления от тяхна страна. Условие за този акт, разбира се, е освидетелстване на тези човешки същества от признати в своята компетентност органи, но едва след проявяване на отклоняващо се поведение. Ако използваме тази аналогия за решаване на очертаната по-горе проблем, то изводът е, че незабавно трябва да бъде свикан своеобразен световен консилиум за намиране на подходяща "усмирителна риза" за съвременната престъпност. Това от своя страна предполага както съгласие сред лекуващите за диагнозата на болестта, така и за основата на лечението. С други думи казано, нужно е да се осъществи

диалог между всички заинтересувани от реформирането на световния правов ред, за да се намери обща идейна основа за неговото реформиране.

Този опит ми се струва особено ценен за превъзможване на заплахата от разширяване вълната от терористични действия. Макар успехът от неговото прилагане неизбежно да бъде частичен, той все пак е за предпочитане пред хаотичните, некоординирани и неприемливи за всички хора и държави самостоятелни действия на изолирани страни. Изграждането на новата система за колективна сигурност предполага създаване на климат на нетърпимост към престъпниците. Функционирането ѝ изисква зрелост, упоритост и воля на участниците в нея. Тя обаче със сигурност няма да се гради върху идеята за превантивно наказание на само потенциални престъпления, а ще бъде основана върху принципа за раздаване на правосъдие само за реално извършени престъпления.